

SİNAN HAKAN
Türkiye Kurulurken Kürtler
(1916-1920)

SİNAN HAKAN 1976'da Van, Gevaş'ta doğdu. İnşaat mühendisi ve sanayici. Sivil toplum örgütlerinde ve meslek kuruluşlarında görev aldı. Gazete ve dergilerde ekonomi, Kürt tarihi, Kürt sorunu ve Türkiye'nin demokratikleşme süreci üzerine Kürtçe ve Türkçe makaleler yayımladı. Evli ve iki çocuk babasıdır. Diğer kitapları: *Müks Kürt Mirleri Tarihi ve Han Mahmud* (Pêrî Yayınları, 2002), *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri 1817-1867* (Doz Yayınları, 2007). Ayrıca İ.A. Orbeli'nin *Li Muksê Folklor û Jiyana Rojane* (Nûbihar Yayınları, 2010) başlıklı çalışmasını yayına hazırlamıştır.

İletişim Yayınları 1909 • Araştırma-İnceleme Dizisi 320

ISBN-13: 978-975-05-1243-8

© 2013 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2013, İstanbul

EDITÖR Berna Akkıyal

DIZI KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI E. W. C. Noel Arşivi

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Birhan Koçak

BASKI ve CILT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

SİNAN HAKAN

**Türkiye
Kurulurken
Kürtler
(1916-1920)**

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	7
Önsöz.....	9
Giriş.....	13
1 1915 Sonrası Doğuda ve Kürdistan'da Genel Vaziyet.....	19
2 1918'e Girerken Osmanlı Devleti ve Kürdistan.....	44
3 Mondros Mütarekesi.....	72
4 İngilizlerin Musul'u İşgali.....	81
5 Mondros Mütarekesi Sonrası.....	88
6 1919 Başında Osmanlı Devleti ve Kürdistan.....	95
7 İzmir'in İşgali Sonrasında Kürtler.....	126
8 1919 Mayıs'ında Kürdistan'daki Diğer Önemli Hadiseler.....	132
9 Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da Görevlendirilmesi ve Kürtlerle İlişkisi.....	144

10	Haziran 1919'da Kürdistan	161
11	Vilayat-ı Şarkiye Kongresi'ne Doğru	171
12	Erzurum Kongresi Öncesinde Kürdistan'da Yaşanan Gelişmeler	181
13	Kongre Öncesinde İstanbul Kürt Camiasının Vaziyeti ve İngilizler	195
14	Erzurum Vilayat-ı Şarkiye Kongresi	205
15	Ağustos 1919'da Van ve Hakkâri Bölgesi	220
16	Ağustos 1919'da Serhat Bölgesinde Gelişmeler	236
17	Sivas Umumi Kongresi ve Kürtler	242
18	Sivas Umumi Kongresi Kararları	260
19	Sivas Kongresi Sonrası Genel Vaziyet	264
20	Amasya Protokolleri Süreci ve Kürtler	278
21	1919 Sonbaharında Kürdistan	287
22	Son Mebusan Seçimleri	299
23	1919 Sonuna Doğru Mustafa Kemal ve Kürtler	305
24	1920'ye Girerken Kürtler	315
25	Son Osmanlı Mebusan Meclisi ve Misak-ı Milli	325
26	Misak-ı Milli Sonrası Kürtler	332
27	İstanbul'un İşgali ve Bir Dönemin Sonu	347
28	Sonuç	359
	KAYNAKÇA	365
	DİZİN	373

KISALTMALAR

ABE	Atatürk'ün Bütün Eserleri, Kaynak Yayınları
BCA	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri
BEO	Bâb-ı Âlî Evrak Odası
BEO. SYS	Bâb-ı Âlî Evrak Odası Siyasi Kısım
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivleri
BTTD	Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
DH. EUM. AYŞ	Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Asayiş Kalem-i
DH. EUM. 2. Şb.	Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 2. Şube
DH. EUM. 6. Şb	Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 6. Şube
DH. EUM. KLH	Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Kalem-i Hususi
DH. İ. UM	Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye
DH. İ. UM. EK	Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Ekleri
DH. SN. THR	Dahiliye Nezareti Sicil-i Nüfus Tahrirat Kalem-i
DH. SYS	Dahiliye Nezareti Siyasi Kısım
DH. ŞFR	Dahiliye Nezareti Şifre Kalem-i
DH. KMS	Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus

Dosya No	Arşiv evrakının ilgili Fon kodu altında yer aldığı dosya numarası
Fon Kodu	Arşiv evrakın Osmanlı Arşivlerinde tasnif edilerek sınıflandırıldığı kod
Gömlük No	Arşiv evrakının ilgili Fon kodu altında yer aldığı gömlük numarası
HR. HM. İŞO	Hariciye Nezareti İstişare Odası
HR. SYS	Hariciye Nezareti Siyasi Kısım
HSD. AFT	Ali Fuat Türkgeldi'nin Mirasçılarında Satın Alınan Evrak
İ. DUIT	İradeler, Dosya Usulü
MV	Meclis-i Vükela Mazbataları
TTK	Türk Tarih Kurumu
TZUK	Tarık Ziya Us Koleksiyonundan

Önsöz

Yüzlerce Osmanlı arşiv belgesinden yararlanılarak hazırlanan bu çalışma, Türkiye'nin ve Ortadoğu'nun çözüm bekleyen en önemli meselelerinden biri olan Kürt sorununun Osmanlı Devleti'nin yıkılışı sürecinde hangi temeller üzerinde modern dünyaya miras kaldığını aydınlatmaya çalışarak, sorunun tarihsel kökenlerinin ve gelişim sürecinin daha iyi anlaşılmasına katkı sunmayı amaçlıyor. Osmanlı Devleti'nin yıkılışını ve modern Türkiye'nin siyasal yapılanma sürecini Kürt meselesinin şekillenmesi bağlamında değerlendirirken birbirini takip eden üç dönemden bahsedebiliriz. Bunlardan ilki, Ermeni Tehciri ve sonrasındaki olaylarla Şark Cephesi'nde Rus işgal hattının netleştiği 1916 yılından, Osmanlı Devleti'nin çözülme sürecini başlatan Mondros Ateşkes Antlaşması'nı müteakip gelişmelerle Anadolu'daki ilk meclisin açıldığı 23 Nisan 1920'ye kadarki dönemdir. İkincisi, Anadolu'daki bu ilk meclis yapılanmasından sonra Sevr Antlaşması, Batı Cephesi'ndeki Yunan Savaşı, Ankara Meclisi tarafından Osmanlı saltanatının lağvedilmesi gibi hadiseleri de içeren ve Cumhuriyet rejiminin ilanı ile son bulan 29 Ekim 1923 tarihine kadarki devredir. Son dönemi ise Cumhuriyet'in ilanından, Lozan Antlaşması ve 1924 Anayasası sürecini de içeren ve Türkiye'nin güney sınırlarının Ankara Ant-

laşmasıyla kesin bir şekilde netleştiği 1926 yılına kadarki tarih kesiti olarak ele almak mümkündür.

Bu her üç dönem gerek Kürtler ve gerek diğer aktörler açısından siyasal iklim, reelpolitik durum, global koşullar ve konjonktürel gelişmeler açısından spesifik özelliklere sahip olup, meselenin hakkıyla anlaşılabilmesi için farklı başlıklar altında birbirini takip edecek şekilde ayrı ayrı incelenmesi gereken tarihsel süreçlerdir. Bu genel perspektif çerçevesinde, Osmanlı Devleti'nin yıkılışı ve Türkiye'nin kuruluşunun ilk tarihsel ve siyasal aşamalarını da kapsayan 1916-1920 dönemi, yani modern Kürt sorununun da şekillenmeye başladığı bu ilk tarihsel dönem kitabımızın ana konusunu teşkil etmiştir.

Bu çalışma dâhilinde, Kürt meselesi bağlamında Osmanlı Devleti'nin yıkılış süreci, o süreçte Kürdistan'da yaşanan önemli hadiseler, bölgedeki Kürt, Ermeni ve Nasturi halkları arasındaki ilişkiler, Kürt aktörlerin o dönemdeki siyasi tavır ve hareketlerinin genel çerçevesi ve tüm bu hadiselerin tarihi ve sosyolojik arka planı incelenirken, eşzamanlı olarak Mustafa Kemal Paşa'nın 1919'da Anadolu'da görevlendirilmesi süreci, Kuvayı Milliye hareketi, gerek Osmanlı Hükümetlerinin ve gerek bu cenanın dönemin Kürt ve Kürdistan sorununa yaklaşımları da detaylarıyla incelenmiş, meselenin daha iyi anlaşılması için tüm bu farklı başlıklar bir bütünlük içerisinde ele alınmıştır.

Osmanlı hinterlandının siyaseten yeniden tasarlandığı Mondros Mütarekesi sonrasına ilişkin Kürt kamuoyunun şekillenmeye başladığı dönem olan, Erzurum, Van ve Bitlis vilayetlerinde Rus işgali altında büyük çaplı Kürt muhacir göçünün yaşandığı 1916-1918 yıllarından Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı Nisan 1920'ye kadar yaşanan süreci konu alan bu çalışmada Osmanlı arşiv belgelerinin yanı sıra, Cumhuriyet arşivleri, dönemin gazeteleri, Mustafa Kemal'e ait yazışmalar, meseleyle ilişkin İngiliz arşiv belgeleri üzerine Türkiye'de yayımlanmış çeşitli kitaplar ve dönemle alakalı kaleme alınan farklı kaynaklardan da istifade edilmiş, kronolojik bir sistemle tasnif edilen tüm bilgi ve belgeler karşılaştırmalı bir şekilde değerlendirilerek konu bütünlüğü içerisinde ele alınmıştır.

Dönemin Kürt ve Kürdistan tarihinin yanı sıra modern Türkiye Devleti'nin kuruluş sürecinin ilk yıllarını da teşkil eden bu tarih kesitiyle alakalı yanlış bazı algı ve bakış açılarını da değiştireceğine inandığım bu kitabı hazırlarken bilgi ve düşüncelerini benimle paylaşıp desteklerini esirgemeyen tüm dostlarıma ve arşiv çalışmalarındaki katkılarından dolayı kardeşim Şeyma Hakan'a teşekkürü borç bilirim.

SINAN HAKAN
Haziran 2013, İstanbul

Giriş

Gerek Türkiye’de gerek Ortadoğu’da Kürt sorunu mevzubahis olduğunda tarihsel ve aktüel pek çok konu aynı anda gündeme geliyor, sorunun tarihsel ve siyasal derinliği farklı siyasal aktörlerin sürece müdahalesini gerekli kılıyor. Ortadoğu genelinde Kürt toplumunda çeşitli sosyopolitik gelişmeler cereyan ederken, Türkiye de konuya ilişkin kendi somut çözüm modelini inşa etmek zorunda. Bu inşa süreci, Türkiye’nin kendi tarihleriyle, özellikle Cumhuriyet sonrası döneme hâkim Kemalist paradigmayla yüzleşmesini de kaçınılmaz kılıyor.

Günümüz Kürt sorununun hakkıyla anlaşılabilmesi için Osmanlı Devleti’nin yıkılışıyla Türkiye’nin doğuşunun yaşandığı dönemin bilimsel bir temelde ve objektif bir bakış açısıyla incelenmesi gerekiyor. Bu önemli tarih diliminin, son dönemlere kadar Türkiye resmî eğitim sistemine hâkim olan ideolojik tarih tezlerinden bağımsız olarak Kürt cephesinden aydınlatılması, tarihsel gerçekleri daha iyi görmemizi sağlayacaktır. Modern Kürt toplumunun “Türkiye” algısına ve yeni dönemden beklentilerinin ne olduğu sorusuna cevap verebilmek için Kürt toplumunun Osmanlı’nın yıkılış dönemine hangi şartlar altında girdiğini, Güney-Kuzey Kürdistan sürecinin nasıl başladığını, Osmanlı’nın Kürt politikasının ne olduğunu, Kürdistan’da

gerçekte nelerin yaşandığını, dönemin Kürt aktörlerinin nasıl bir fikrî zeminde hareket ettiklerini, Kürt toplumunun nasıl bir siyasal ve sosyal havayı teneffüs ettiğini, klasik tabirle “Kurtuluş mücadelesi” yıllarının özellikle İlk Meclis’e kadarki döneminin Kürt cephesinde nasıl yaşandığını anlamak gerekiyor.

Osmanlı Devleti’nin yıkılış süreci, Osmanlı camiasında yer alan tüm halklar gibi Kürtler açısından da yeni bir dönemin başlangıcıdır. İttihat ve Terakki hükümetinin iktidarda olduğu dönemde Birinci Dünya Savaşı’na giren Osmanlı Devleti, egemenlik alanını büyük oranda kaybederek, 1918 Ekimi’nde yenik ülke sıfatıyla İtilaf Devletleri’nin dayattığı ağır şartları içeren Mütareke’ye imza atmıştır. Devletin ve Osmanlı camiasının geleceği ise Mütareke sonrası toplanacak olan Paris Barış Konferansı’nın vereceği kararlara havale edilir. Kürtler de dahil, kadere büyük ölçüde Konferans’ta şekillenecek olan tüm aktörler, lehlerinde bir karara varılmasını sağlamak için siyasal alanda gerilimli ve çekişmeli bir mücadeleye girişirler.

Birinci Dünya Savaşı tüm hararetiyle devam ederken 1915 yılında Erzurum-Van bölgesinde yaşanan Rus işgali Kürt toplumu açısından oldukça sancılı bir döneme kapı aralarken, Ermeniler de aynı dönemde “tehcir” felaketine uğramışlardır. Bu tarihten, bölgenin yeniden Osmanlı idaresine geçtiği 1918 Baharı’na kadarki dönemde özellikle Kuzey Kürtleri bir kaos yaşamıştır.

1918 başlarında ilan edilen ve Batı kamuoyu tarafından olduğu kadar Osmanlı Devleti ve hatta Mustafa Kemal Paşa ve Kuvayı Milliye hareketi tarafından da makul karşılanan, Osmanlı Devleti’nin savaş sonrası bekası için sıkça dayanak olarak gösterilen Wilson Prensipleri’nin 12. Maddesi, Kürtleri ve Ermenileri de yakından ilgilendirmektedir. Bu prensiplerin genel çerçevesi iki milletin hak ve hukuk taleplerinin çakışmasını kaçınılmaz kılmıştır. Kürtlerin “Kuzey Kürdistan”, Ermenilerin ise “Büyük Ermenistan”ın parçası saydıkları ve savaş sonrasında Osmanlı Devleti’nin egemenliğinde kalan büyük coğrafya, Mondros Mütarekesi sonrasında çözülmesi zor bir sorun olarak kalmıştır. “Vilayat-ı Şarkıye’nin Ermenistan’a Terki” olarak

anılan bu mesele, Kürt ve Ermeni toplumları arasında yıllardır devam eden husumetin daha da büyümesine yol açmıştır. 1919-1920 döneminde Kuvayı Milliye'nin, Mustafa Kemal'in ve Kazım Karabekir'in Kürtlere karşı en etkili propaganda malzemesi olan bu husus, Kürtlerin Mütareke sonrası genel talep ve düşüncelerinin şekillenmesinde de etkili olmuştur.

Dönemin egemen Batı devletleri bölgeye “gayri Müslim hakları” üzerinden yaklaşmış ve “Ermeni tehirci”nin de etkisiyle, Mondros Mütarekesi'nde Altı Şark Vilayeti (Vilayat-ı Sitte) “Altı Ermeni Vilayeti” olarak yer almıştır. Barış Konferansı'nda hâkim olan görüş, bu bölgenin Ermenistan'a terkidir. Bu eğilim, Kürtlerin başta İngilizler olmak üzere Hıristiyan Batı dünyasına ve Ermenilere karşı sergiledikleri tavrın referans noktasıdır ve “Kürt-Ermeni” sorununu bir toprak meselesine dönüştürerek “Kürdistan-Ermenistan” sorunu haline getirmiştir. Benzer gelişmeler Kürtlerin Nasturi milletiyle ilişkilerini de çatışmalı kılmıştır.

Mütareke sonrasında Kürtlerin karşı karşıya kaldığı diğer önemli sorun, Güney Kürdistan'ın Osmanlı egemenliğinden çıkarılmasıdır. Osmanlı Devleti'nin, Mütareke'nin imzalanmasının ardından İngilizlerin ısrarlı talebi üzerine çatışmaya girmeden Musul'u terk etmesiyle başlayan bu süreç, Kürt toplumunda yeni bir bölünmeyi beraberinde getirmiştir. Kürtler açısından etkisi Kuzey'de de Güney'de de günümüze dek süren zorlu süreçler böyle başlamıştır. Güney'de Mütareke döneminde Şeyh Mahmud Berzenci ile İngilizler arasındaki mutabakat çeşitli sebeplerle kısa sürede çatışma zeminine kaymıştır. İngilizlerin “Nasturiler” üzerinden geliştirdikleri yaklaşım 1919'da Goyan üzerinden Şırnak bölgesine de sirayet eden Kürt-İngiliz çatışmasını beraberinde getirir. Güney Kürtlerinin Osmanlı Devleti'ne ilettikleri yardım talepleri cevapsız kalmıştır. Bu dönemde İran Kürdistanı'nda da benzer bir tablo ortaya çıkmış, Sımko Ağa'nın önderliğindeki Kürt hareketi Ermenilerle ve Nasturilerle karşı karşıya gelmiştir.

Mustafa Kemal'in başını çektiği hareketin gelişimi, Kuvayı Milliye'nin Kürt meselesine bakışı ve süreç içerisinde geçirdi-

ği değişim de bu dönem açısından büyük bir önem taşır; zira Türkiye açısından Kürt sorununun varlığı ve tarihsel seyri Kemalizmin genel oluşum ve gelişim seyriyle doğrudan ilişkilidir.

Türkiye devleti gerçekte nasıl bir toplumsal tasavvur ve mücadelede zemininde vücuda geldi? Osmanlı halklarının mücadelesi, resmî tarih literatüründe iddia edildiği gibi Türk etnik temelli yeni bir ulus devlet inşasına yönelik miydi? Her şeyden önemlisi Kürtler bu ülkenin kuruluş hikâyesinin neresindeydi? Savaşa son veren Mondros Mütarekesi'nden Ankara Meclisi'ne kadarki süreçte gerçekte neler yaşandı? Mustafa Kemal, Anadolu'ya hangi görevle gönderildi? Paşa'nın Kürt-Türk birlikteliği tasavvurunun çerçevesi neydi, kendi ifadesiyle "Türk ve Kürt milli sınırı" neyi ifade ediyordu? Erzurum ve Sivas Kongrelerinin beyannamelerinde deklare edilen, temelde Türk ve Kürt birlikteliğine dayalı, etnik vurgulardan arındırılmış bir üst kimliğin kabulü, Kemalist ideoloji tarafından daha sonra neden ve nasıl hükümsüz bırakıldı? Kürtlerin "serbestçe gelişim hakkına" sahip olacaklarına dair maddelerin yer aldığı, fakat sonradan resmî tarihçe sansürlenmiş Amasya protokollerinin içeriği neydi? Mustafa Kemal'in, Kuvayı Milliye'nin ve dönemin Osmanlı hükümetlerinin Kürtlerle ilişkileri nasıldı?

Mustafa Kemal Paşa, 1919'da başlayan süreçte Kürtler için o dönemin hâkim görüşü olan "Osmanlı camiası içinde serbestçe gelişim imkânı bulacakları imtiyazlı bir idare tarzı" nı önerip, Anadolu'daki hareketin temel felsefesini bu ilke üzerine oturmuş ve bunu Kürtlere defalarca beyan etmiştir. Bu fikirler Cumhuriyet'in ilanından sonra nasıl olup da "Kürt inkârı" düzlemine kaydı? Kazım Karabekir Paşa gibi figürler Türk-Kürt birlikteliğinin inşasında ne tür bir rol oynadılar? Türkler ile Kürtler hangi sebeple ortak bir geleceğe karar verdiler? Dönemin Ermeni meselesinin bu karara etkisi ne oldu? Musul Vilayeti Osmanlı'dan nasıl ayrıldı ve bu durum Kürtler açısından ne ifade etti? Osmanlı Devleti İngilizlerle çatışan Güney Kürtlerinin çağrısına neden cevap veremedi? Kürdistan Teali Cemiyeti'nin varlık sebebi neydi ve çalışmaları ne yöneydi? Ahd-ı Milli olarak da kayıtlara geçen Misak-ı Milli nasıl bir sürecin

sonunda şekillendi ve ilan ettiği yeni “vatandaşlık çerçevesi” Kürt ve Türkler açısından neyi ifade ediyordu? Misak-ı Milli’ye yani ortak bir geleceğe ilişkin edilen yemine nasıl ihanet edildi? İngilizlerin bu süreçteki rolü neydi? Kemalist tarihyazımı yıllar boyunca gerçeğin üstünü neden örttü? Yeni devletin vücut bulduğu bu mücadele sürecinde Kemalist düşüncenin öne sürdüğü gibi etnik ya da ırkçı bir yaklaşım var mıydı?

Bu çalışmada günümüz Kürt sorununun daha iyi anlaşılmasına ve tartışılmasına yardımcı olacak bu ve benzeri pek çok temel soruya cevap bulmaya çalışıldı. Genel çerçeveyi çizdikten sonra, Kuzey Kürtlerinin Mondros Mütarekesi öncesinde yaşadığı ve “Ermeni tehciri” meselesinin gölgesinde kaldığı için tarihçilerin dikkatini yeterince çekmemiş olan dönemi inceleyelim. 1916’da başlayan bu dönemde Kürtler, Ermenilerle bir arada yaşama fikrini bütünüyle terk etmişlerdir.

1915 Sonrası Doğuda ve Kürdistan’da Genel Vaziyet

1915, Osmanlı camiası içerisinde birarada var olmuş Kürt ve Ermeni milletleri için yıkım ve acılarla dolu bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bu dönemde Ermeni milis kuvvetleriyle desteklenmiş Rus Ordusu’nun Van’ı işgaliyle başlayan sürecin hemen sonrasında İttihat ve Terakki hükümeti tarafından uygulanmaya başlanan “tehcir politikası”, neticeleri itibariyle tarihin en büyük felaketlerinden biridir. Bu süreçte Kürtler de büyük acılara maruz kalmış, Rus işgaline uğrayan Erzurum, Van ve çevre vilayetlerdeki binlerce Kürt için zorunlu göç dönemi başlamış, bölgeden göç etmeyen Müslüman Kürtler ise zulme uğramış, katledilmiştir.

1916’da güneye ve batıya ilerleyen, Ermeni milis kuvvetleriyle desteklenmiş Rus Ordusu ile Kürt milis kuvvetleriyle güçlendirilmiş Osmanlı Ordusu arasında Muş ve Bitlis bölgesinde meydana gelen savaşlar sonunda Rus ilerleyişi durdurulmuştur. 1919 ve sonrasında gerek Kürt gerek Türk gruplarında aktif rol alacak olan önemli bazı isimlerin yolları bu savaşta kesişmiştir. 1915-1916 döneminde Kürt-Ermeni milislerinin karşılıklı mücadeleleri ve ölüm, savaş ve acıların toplumsal hafızada bıraktığı izler iki millet arasındaki bağları büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır. Bu toplumsal hissiyat, Mondros Mütareke-

si sonrasında dünyanın yeniden şekillendirildiği süreçte her iki tarafın politik duruşunu da etkilemiştir.

Bitlis'in Ruslarca işgali, Kürt milis kuvvetleri ve Abdürrezzak Bedirhan

1915 sonrasında Rus Ordusu'nun Van üzerinden güneye ve batıya ilerlemesiyle, Rus-Osmanlı savaş hattı Muş ve Bitlis'e dayanmış,¹ Osmanlı birlikleri ile gönüllü milis kuvvetleri Muş ve Bitlis hattı ile Erzurum'dan Palu'ya kadarki tüm savaş cephesinde Rus Ordusu'na karşı beraberce savaşmışlardır.²

Bitlis Vali Vekili Memduh Bey döneme ilişkin raporlarında Kürt gönüllü birlik kumandanları arasında Küfrevi Şeyhi Şeyh Abdülbaki, Şeyh Hazret ismiyle bilinen Norşinli Şeyh Ziyadeddin, Gaydalı Şeyh Selahaddin ve Said-i Kürdi gibi isimleri sayar ve halk üzerinde büyük nüfuza sahip olan bu kişilerin orduya gönüllü olarak katıldıklarını ifade eder.³

Yukarıda zikredilen bu isimler Osmanlı saflarında Rus-Ermeni kuvvetlerine karşı savaşırken, Kürdistan'ın en nüfuzlu ailelerinden olan "Bedirhani" ailesinden Abdürrezzak ve Kamil Beylerin Rus saflarında olduklarını görüyoruz. Botan'ın ünlü beyi Bedirhan Bey'in torunu olan Abdürrezzak Bey, Rus egemenliğinin Kürtler ve Ermeniler açısından Osmanlı egemenliğinden daha iyi olacağı düşüncesiyle, dünya savaşından önce, 1910 yılında Tiflis'e gitmiş, İran Kürdistanı'nda ve Osmanlı-Rus sınırındaki Kürt aşiretlerinde çalışmalar yürütmüştür. Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceğinin belirsiz olduğunu gören Abdürrezzak Bedirhan, Kürt ve Ermeni milletlerinin Rus İmpa-

---

1 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 509 Gömlek No: 23 Bitlis Vali Vekili Memduh imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 20 Kanunusani 1331 (2 Şubat 1916) tarihli şifreli telgraf.

2 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 509 Gömlek No: 117 Bitlis Vali Vekili Memduh imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 4 Şubat 1331 (17 Şubat 1916) tarihli şifreli telgraf.

3 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 507 Gömlek No: 101 Bitlis Vali Vekili Memduh imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 20 Kanunusani 1331 (2 Şubat 1916) tarihli şifreli telgraf.

ratorluğu çatısı altında barış içinde yaşayabileceklerini ve Kürtlerin haklarının korunacağını düşünmüştür. Abdürrezzak Bey Birinci Dünya Savaşı öncesinde Rusların da desteğiyle Şemdinanlı Seyid Taha, Şikak Aşireti Lideri Sımko Ağa, Mir Mihê, Sa'id Bey⁴ gibi Osmanlı-İran sınırında etkin Kürt liderleriyle ilişki kurmuş, hatta Güney Kürdistan'daki Kürt reisleriyle mektuplaşmıştır.⁵

Rusların ve Ermenilerin bölgeyi işgal sürecinde Kürt aşiretlerinin Osmanlı'dan yana tavır almamaları için çaba sarf eden Abdürrezzak Bey, Rus işgalinden sonra Van'a gelmiştir. Amacı, Rus-Ermeni desteğiyle Van'ın Çatak bölgesinin güneyindeki Xomar ve Hêşet⁶ bölgesine kadar ilerlemek, Giravi, Ertoşi, Berwari gibi çeşitli aşiretlerle irtibat kurup Botan bölgesine geçerek oradaki aşiretleri ayaklandırmak ve Bitlis'e yönelmektir. Abdürrezzak Bedirhan, bu dönemde hazırlanan Osmanlı raporlarında da zikredildiği üzere, Kürt reislerine Rus ordusuna destek vermelerini öğütlemiştir:

Dedem nasıl sizin komutanınız idiyse, ben de aynı esaslarla sizi Osmanlı devletinin egemenliği ve esaretinden kurtarmak istiyorum. Çünkü onların komutanlığı haklılığa karşıdır. Benim Ruslarla birlikte hareket etmem Türklerin anlattığı gibi değildir. Ben ülkemi Ruslara kurban etmeyecek kadar gururlu bir insanım. Ruslarla birlikte olmamın nedeni onların silahlarının bizim zorbalara yönelmiş ve Romi⁷ kovmayı amaçladığı içindir. Ermenilerle ilgili olarak da şunu belirtiyim, Bizim Van dışındaki Ermeni yönetiminden korkmamamız gerekir. Özellikle Botan'daki Ermenilerden hiç korkmamamız gerekir.⁸

Yine Rus saflarında bulunan Kamil Bedirhan da, Osmanlı saflarında Rus ve Ermenilere karşı savaşan Kürt reislerine bu

4 Tanzimat Dönemi'nin en önemli Kürt aktörlerinden Müks Emiri Han Mahmud'un kardeşi olan Han Abdal'ın torunudur.

5 *Autobiyografiya Ebdurizзақ Bedirxan, amadekar û wergera ji Rûsî, Dr. Celilê Celîl, İstanbul: Weşanên Pêrî, 2000.*

6 Hêşet'te irtibat kurduğu Abdal Bey de Bedirhaniler gibi "Azizi" ailesindedir.

7 Kürtler, Osmanlı'dan "Romi" olarak bahsederler.

8 *Autobiyografiya Ebdurizзақ Bedirxan, s. 68.*

tür mektuplar yazmıştır. Bu dönemde Bitlis bölgesi ileri gelenlerinden Şeyh Ziyadeddin, Şeyh Alaeddin, Mutkili Hacı Musa Bey ve Kaymakam Vekili Halef Efendilere Kamil Bedirhan tarafından gönderildiği ifade edilen ikisi Arapça ve ikisi Türkçe dört mektup Osmanlı yetkililerinin eline geçmiş, Bitlis Vali Vekili bu mektuplar üzerine Dahiliye'ye verdiği raporda Kamil Bedirhan'ın mektup gönderdiği bu isimlerin Osmanlı Devleti'ne sadık olduğunu, özellikle Hacı Musa Bey'in harbin başlangıcından beri cihattan feragat etmediğini rapor etmiştir.⁹

Bedirhanilerin bu faaliyetlerine rağmen Kürdistan'da karşılaştıkları manzara bekledikleri gibi olmamış, Abdürrezzak Bey, gerek kendi sözlerine gerek Rus yetkililerin vaatlerine inanarak Osmanlı Devleti'nin çekildiği bölgelerde kalan savunmasız pek çok Müslüman Kürt sivilin Ermeni çeteleri tarafından katledildiğini detaylı bir biçimde anlatmıştır.

Özellikle Botan sınırındaki Çatak bölgesinde gerçekleşen katliam Abdürrezzak Bey'in çalışmalarına büyük ölçüde gölge düşürdüğü gibi, Kürt ve Osmanlı tarafında büyük bir infiale sebebiyet vermiş, süregelen bu olaylar üzerine Osmanlı Devleti cephe gerisinde kalan Müslüman ahalinin uğradığı mezalimin belgelendirilmesine ilişkin ciddi bir çalışmaya girişmiştir. Bu ve benzeri hadiseler, iki milletin bir arada yaşama şansının kalmadığına dair kanaati perçinleştirmiştir.

Bu süreçte, Şubat 1916'da Muş'un düşmesinden sonra Ruslar, Muş ve Çapakçur bölgesindeki kuvvetlerinin büyük kısmını Diyarbakir'e açılan en önemli merkez niteliğindeki Bitlis'e sevk etmiş, 20 Şubat 1916'da Rahva'ya kadar gelen Rus piyade taburu burada konuşlanarak harp vaziyeti almıştır.¹⁰ Rahva Boğazı'nda şiddetli çarpışmalar gerçekleşmiş,¹¹ milis kuvvetleri

9 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 519 Gömlek No: 106 Bitlis Vali Vekili Memduh imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne Siirt'ten çekilen Rumi 2 Mayıs 1332 (15 Mayıs 1916) tarihli şifreli telgraf.

10 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 510 Gömlek No: 26 Bitlis Vali Vekili Memduh imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 7 Şubat 1331 (20 Şubat 1916) tarihli şifreli telgraf.

11 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 510 Gömlek No: 60 Bitlis Vali Vekili Memduh imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 9 Şubat 1331 (22 Şubat

buradan Diyarbekir ve Mamüretülaziz'e açılan Çapakçur Boğazı'na kadarki hatta büyük bir mücadele sergilemişlerdir.¹²

23 Şubat'ta şiddetlenen çarpışmalar üzerine Osmanlı Ordu-su'nun Van Güney Müfrezesi karargâhı geriye doğru çekilmiş, çarpışmalar Bitlis kent merkezine 4-5 km mesafedeki Bapşin Hanı civarında gerçekleşmiştir.¹³ 28 Şubat 1916'da Bapşin Hanı'nda başlayan çarpışmalar neticesinde Osmanlı birlikleri Bitlis kent merkezine doğru çekilmiş,¹⁴ Mart başına kadar mücadelesine devam eden Osmanlı kuvvetleri, neticede, Diyarbekir bölgesine en önemli geçiş güzergâhı olan Kulleteyn Boğazı'na kadar çekilerek Bitlis'i Ruslara terk etmiştir.¹⁵

Hükümet: “Ermenilerin Müslümanları katlettiğini belgeleyin”

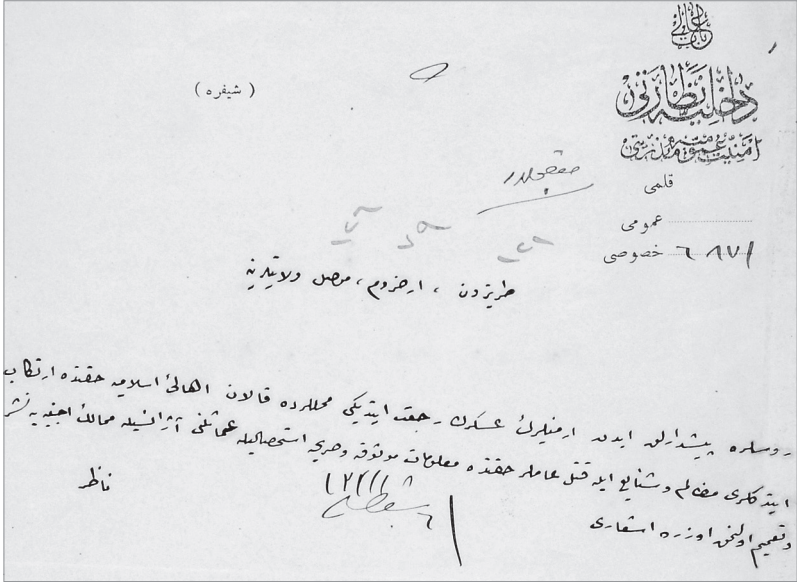
Sadece Kürt bölgesinde değil tüm işgal sahasında cereyan eden bu katliam haberleri üzerine hükümet harekete geçerek resmî bir çalışma başlatmış, Müslümanların maruz kaldığı bu mezalimi belgelemeye çalışmıştır. Dahiliye Nazırı tarafından acele notuyla Trabzon, Erzurum ve Musul vilayetlerine çekilen Rumi 6 Şubat 1331 (19 Şubat 1916) tarihli şifreli telgrafta şöyle denmektedir:¹⁶

1916) tarihli şifreli telgraf.

- 12 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 510 Gömlek No: 103 Bitlis Vali Vekili Memduh imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 11 Şubat 1331 (24 Şubat 1916) tarihli şifreli telgraf.
- 13 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 511 Gömlek No: 47 Bitlis Vali Vekili Memduh imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 15 Şubat 1331 (28 Şubat 1916) tarihli şifreli telgraf.
- 14 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 511 Gömlek No: 68, Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 511 Gömlek No: 69, Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 511 Gömlek No: 70, Bitlis Vali Vekili Memduh imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 16 Şubat 1331 (29 Şubat 1916) tarihli şifreli telgraflar.
- 15 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR Dosya No: 511 Gömlek No: 71 Bitlis Vali Vekili Memduh imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 18 Şubat 1331 (2 Mart 1916) tarihli şifreli telgraf.
- 16 BOA Fon Kodu: DH. ŞFR. Dosya No: 61 Gömlek No: 50 Dahiliye Nezareti'nden Trabzon, Erzurum ve Musul Vilayetlerine çekilen Rumi 6 Şubat 1331 (19 Şubat 1916) tarihli şifreli telgraf.

Ruslara öncülük eden Ermenilerin, askerlerin geri çekildikleri yerlerde kalan İslam ahalisine karşı giriştikleri mezalim, kötülükler ile katliamlar hakkında belgelere dayalı açık bilgilerin elde edilerek Osmanlı ajansıya yabancı memleketlerde yayımlanıp bildirilmek üzere gönderilmesi...

Örnek Belge 1: Dahiliye Nezareti'nden söz konusu vilayetlere gönderilen Rumi 6 Şubat 1331 tarihli emirname.

Osmanlı Devleti'nin Batı kamuoyunu etkilemeyi amaçladığı propagandanın temel noktası, bu mezalimi Rus birliklerine öncülük eden Ermeni çetelerinin gerçekleştirdiği tezidir. Ermenilerin Rus işgaline destek olduğu ya da öncülük ettiği savı, 1915'te alınan tehcir kararının da gerekçesi olarak öne sürülmüştür.